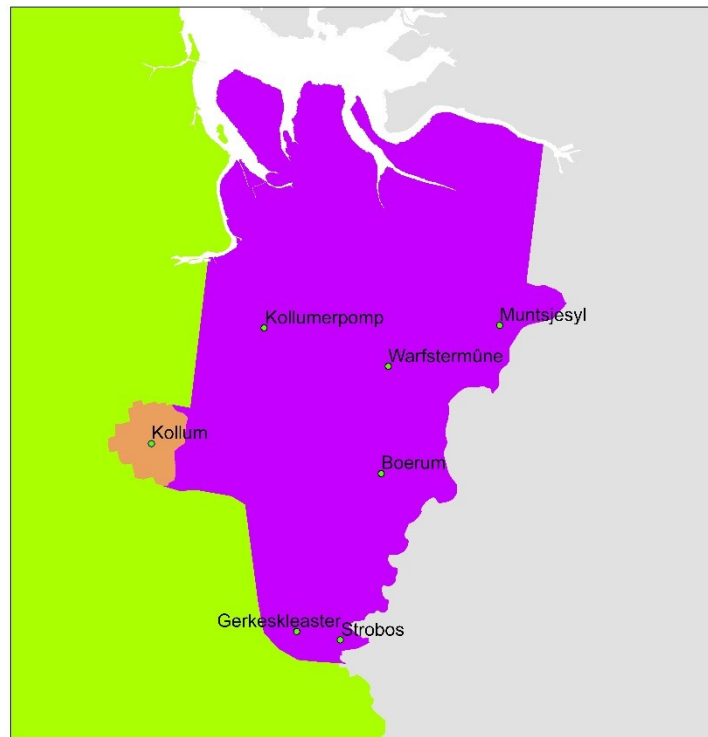

Taalvariatie in Zuid-Lauwersland

**Pieter Duijff, Femmy Admiraal, Wilbert Heeringa,
Eric Hoekstra, Wiebe Evert Zoethout en Hans Van de Velde**

Ljouwert/Leeuwarden, april 2021

Taalvariatie in Zuid-Lauwersland

Onderzoeksrapport tot stand gekomen met steun van
de gemeenten Achtkarspelen en Noardeast-Fryslân
en het Frysk Akademyfûns.

**Pieter Duijff, Femmy Admiraal, Wilbert Heeringa,
Eric Hoekstra, Wiebe Evert Zoethout en Hans Van de Velde**

Ljouwert/Leeuwarden, april 2021

FA-nr. 11xx

Taalvariatie in Zuid-Lauwersland

Dit onderzoek is uitgevoerd met financiële steun van de gemeenten Achtkarspelen en Noardeast-Fryslân en het Frysk Akademyfûn

Auteurs: Pieter Duijff, Femmy Admiraal, Wilbert Heeringa, Eric Hoekstra, Wiebe Zoethout en Hans Van de Velde

Druk: CSL Digitaal

Dit werk is gepubliceerd door de Fryske Akademy onder een CC BY 4.0 licentie.

www.fryske-akademy.nl

Inhoud

1. Inleiding.....	7
1.1 Aanleiding.....	7
1.2 Achtergrond van het onderzoek.....	8
1.3 Structuur van het rapport.....	9
2. Opzet van het onderzoek.....	10
2.1 Geografische afbakening.....	10
2.2 Sprekers en vragenlijst.....	10
2.3 Talige verschijnselen en dataverwerking.....	11
3. Resultaten.....	13
3.1 De woordvolgorde in de werkwoordsgroep.....	13
3.2 Het voltooid deelwoord.....	14
3.3 Aanvulling met 't.....	15
3.4 De uitspraak van de g.....	16
3.5 Neusklanken.....	17
3.6 Weglaten van de r.....	18
3.7 Uitspraak van de sch.....	19
3.8 Totaalbeeld.....	20
3.9 Onderlinge verhoudingen.....	21
4. Conclusie.....	23
4.1 Bevindingen.....	23
4.2 Aanbevelingen.....	23
4.3. Tot slot.....	24
Literatuurverwijzingen.....	25

In de middeleeuwen werd de Lauwerszee in het zuidwesten begrensd door de grietenij Kollumerland, die sinds 2019 deel uitmaakt van de fusiegemeente Noardeast-Fryslân. Toen in het jaar 1529 begonnen werd met de aanleg van een nieuwe dijk rond een grote polder in de Lauwerszee en deze rond het jaar 1542 werd voltooid (Rienks & Walther 1954:69), werd dit gebied met de naam *Nieuw Kruisland* aanvankelijk een zelfstandige bestuurlijke eenheid, maar in de tweede helft van de zestiende eeuw werd het gebied bestuurlijk bij de grietenij Kollumerland gevoegd (*Nieuwe encyclopedie van Fryslân* 2016:1914). De naam van de grietenij werd *Kollumerland cum annexis*, afgekort als *Kollumerland c.a.* Deze voormalige gemeente bestond in het westen uit overwegend Friestalige dorpen, het oosten werd gevormd door het polderlandschap met de dorpen Kollumerpomp, Warfstermolen, Munnekezijl en Burum, waar het Zuid-Lauwerslands de overheersende autochtone taal is. De centraal gelegen hoofdplaats Kollum lag voor de eerste inpolderingen gereed kwamen aan de Lauwerszee. De dorpen Gerkesklooster en Stroobos in de gemeente Achtkarspelen behoren evenals Kollum niet tot het polderlandschap van de Lauwerszee. Aangezien de taalvariëteiten van Kollum en Gerkesklooster en Stroobos noch Fries noch Nederlands zijn en waarschijnlijk nauw verwant zijn aan die in de polder, hebben wij ze echter wel met die van Kollumerpomp, Warfstermolen, Munnekezijl en Burum als één object van onderzoek naar het Zuid-Lauwerslands beschouwd.

Dit onderzoek naar taalvariatie in het Zuid-Lauwerslands is een vervolg op het rapport *Fries-Nederlandse contactvariëteiten in Fryslân* (Van de Velde et al. 2019), dat tot stand gekomen is met steun van de Nederlandse Taalunie. In dit rapport werden vijf contactvariëteiten nader onderzocht, namelijk het Stadsfries, het Bildts, het Amelands, het Midlands en het Zuid-Lauwerslands. In het rapport werd de variëteit van Kollum overigens op basis van de algemeen geldende aanname tot het Stadsfries gerekend¹. Op basis van literatuuronderzoek werden de volgende aspecten van deze vijf variëteiten beschreven:

- linguïstische kenmerken
- gebruikers en gebruikssituaties
- beschikbare taalhulpmiddelen
- draagvlak en maatschappelijke verankering
- behoeften van gebruikers, organisaties en overheden

Uit dit onderzoek bleek dat er bijzonder weinig bekend is over één van de vijf contactvariëteiten: het Zuid-Lauwerslands. De beschikbare kennis kon in twee bladzijden worden samengevat. In het bovengenoemde rapport voor de Taalunie werd dan ook geconstateerd dat er dringend behoefte is aan taalkundig onderzoek naar de kenmerken van het Zuid-Lauwerslands. Deze studie is een eerste inventariserende taalkundige verkenning, en is mede tot stand gekomen dankzij financiële steun van het Frysk Akademyfûns, de gemeenten Achtkarspelen en Noardeast-Fryslân. In het voorliggende rapport presenteren we

¹ Zie onder meer Burger 1944. Van Bree & Versloot 2008:19 rekenen het Kollumers evenals het Stadsfries, het Bildts, het Midlands en het Amelands ook tot de niet-Friese taalvariëteiten in de provincie. In de studie naar de oorsprongen van het Stadsfries wordt de variëteit van Kollum echter ook buiten beschouwing gelaten. Alleen de oorsprong van die van de steden Leeuwarden, Franeker, Harlingen, Dokkum, Bolsward en Sneek wordt nader onderzocht.

de resultaten van deze eerste verkenning van de taalvariëteiten die in Zuid-Lauwersland gesproken worden.

1.2 Achtergrond van het onderzoek

Het Nederlands is de officiële taal van Nederland. In de provincie Fryslân is het Fries erkend als tweede rijkstaal. Het Gronings is een Nedersaksisch dialect. Het Nedersaksisch wordt gesproken in (delen van) de provincies Groningen, Drenthe, Fryslân, Flevoland, Overijssel, Gelderland en Utrecht. Onder het convenant Nedersaksisch uit 2018 is deze taal erkend als regionale taal (Convenanten 2021). In Zuid-Lauwersland maakt het Friese taallandschap de overgang naar het Groningse taallandschap (voor de Groningse taalvariëteiten, zie o.a. Ter Laan 1953, Reker 1991). Het lijkt erop dat er in het noordelijk grensgebied tussen Fryslân en Groningen een nieuwe variëteit is ontstaan uit het contact tussen het Fries en de aangrenzende Nedersaksische dialecten (zie Jonkman & Versloot 2016 voor een historisch overzicht van taalvariatie in Fryslân). De aard van het contact wordt weerspiegeld in de woorden en taalregels die zich vanuit de Friese en Groningse variëteiten in de aldus ontstane contacttaal hebben kunnen handhaven en in de manier waarop deze woorden en taalregels zich vervolgens ontwikkeld hebben (zie voor verschillende benaderingen onder meer Heeringa 2005, Van Sluis, Hoekstra en Van de Velde 2016, Versloot 2017). Als kleine en perifere contactvariëteit heeft het Zuid-Lauwerslands zich grotendeels onttrokken aan de blik van het taalonderzoek. Het werd gemakshalve tot het Stadsfries van Kollum gerekend, maar dat is nooit hard gemaakt. Dit is een verkennend onderzoek naar de taal van de dorpen Kollum, Kollumerpomp, Warfstermolen, Munnekezijl en Burum in de gemeente Noardeast-Fryslân en Gerkesklooster en Stroobos in de gemeente Achtkarspelen.

1.3 Structuur van het rapport

Het rapport is als volgt gestructureerd.

In hoofdstuk 2 beschrijven we de dataverzameling. De volgende onderwerpen komen aan bod:

- Geografische afbakening.
Waar hebben we gegevens verzameld?
- Sprekers en vragenlijst.
Hoe is de vragenlijst samengesteld? Welke taalkundige kenmerken kunnen we daarmee onderzoeken? Hoe zijn de sprekers geselecteerd en hoe is de materiaalverzameling uitgevoerd?
- Selectie talige verschijnselen van de eerste analyses.

In hoofdstuk 3 analyseren we de data. Uit onze eerste verkennende data-analyse kwamen de volgende verschijnselen naar voren als onderscheidende kenmerken. We verwachten dat er bij diepgaander onderzoek van de verzamelde dataset nog meer onderscheidende kenmerken zullen opduiken.

- Woordvolgorde in de werkwoordsgroep.
- Aan- of afwezigheid van het voorvoegsel *ge-* op het voltooid deelwoord.
- Aanvulling van conjuncties met *'t*.
- De uitspraak van de *g* aan het begin van het woord.

- De uitspraak van de n als nasalering van de voorgaande klinker.
- Afwezigheid van de r voor s, l, d, t, n.
- Aanwezigheid van sch of sk.

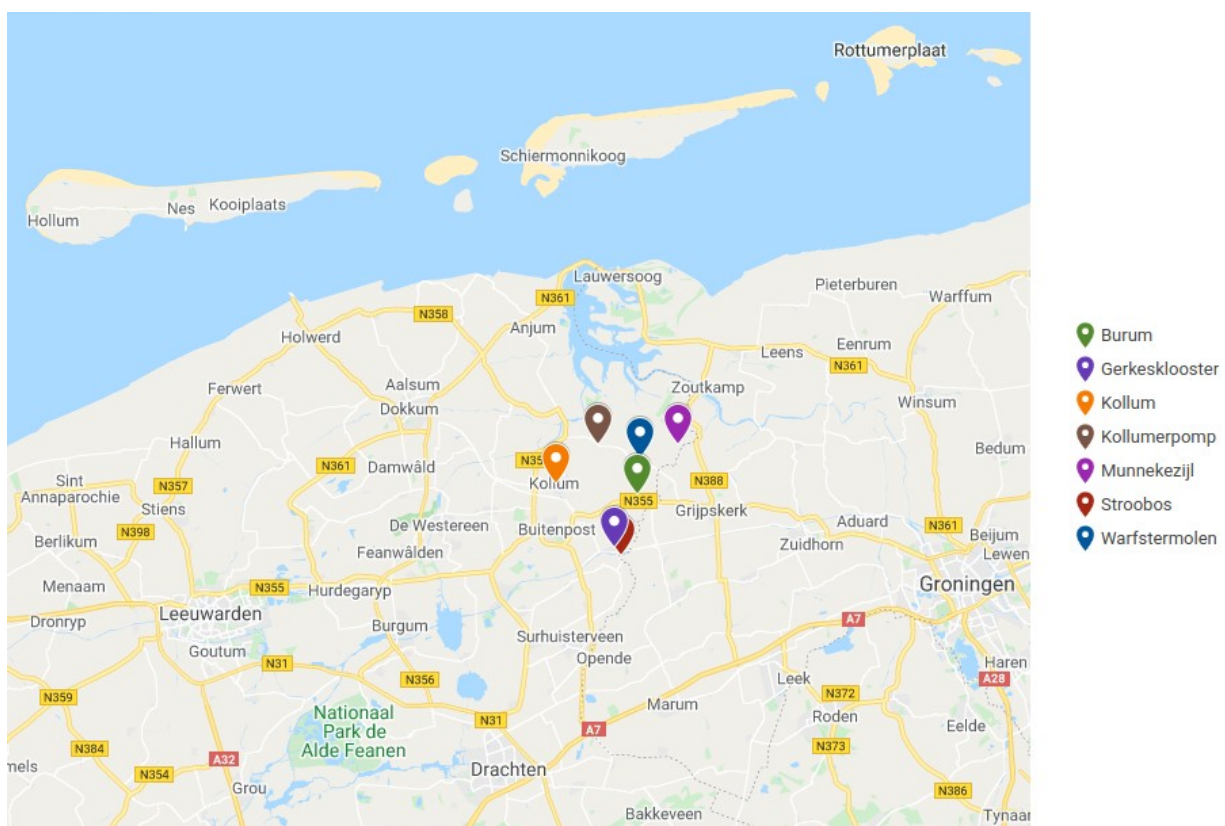
Van deze verschijnselen, die in sectie 2.3 nader worden uitgelegd, wordt nagegaan in hoeverre ze overeenkomst vertonen met het Fries, het Nederlands of het Nedersaksisch van het Groninger Westerkwartier (Reker 2005, Westerkwartiers 2020, MienWesterkwartier 2020).

In hoofdstuk 4 presenteren we de belangrijkste bevindingen en aanbevelingen uit dit rapport. De literatuurverwijzingen geven een overzicht van het geraadpleegde materiaal.

2. Opzet van het onderzoek

2.1 Geografische afbakening

Het onderzoek is in geografische zin afgebakend tot het gebied waar de Zuid-Lauwerslandse contactvariëteit wordt gesproken. Zuid-Lauwerslands is een overkoepelende benaming voor de taalvariëteit die gesproken wordt in het gebied gedefiniëerd door zeven dorpen in het zuidoosten van de Friese gemeente Noardeast-Fryslân en het uiterste noorden van de Friese gemeente Achtkarspelen. De dorpen Burum (ca. 600 inwoners), Kollum (ca. 5600 inwoners), Kollumerpomp (ca. 450 inwoners), Munnekezijl (ca. 500 inwoners) en Warfstermolen (ca. 200 inwoners) behoren tot de gemeente Noardeast-Fryslân en de dorpen Gerkesklooster (ca. 800 inwoners) en Stooobos (ca. 300 inwoners) vallen bestuurlijk onder de gemeente Achtkarspelen.

Kaart 2 De locatie van de dorpen binnen de Friese provinciegrenzen weergegeven (Bron: Google Maps)

2.2 Sprekers en vragenlijst

Het onderzoek is uitgevoerd door in elk van de zeven bovengenoemde dorpen twee sprekers in de leeftijdscategorie 50+ van de Zuid-Lauwerslandse contactvariëteit te selecteren. Bij deze sprekers is de gezaghebbende Goeman-Taeldeman-van Reenen-vragenlijst afgevraagd. Deze lijst werd al eerder – in de jaren negentig van de vorige eeuw – in heel Vlaanderen en Nederland afgevraagd. De lijst bestaat uit 1901 items, waarvan 1739 woorden, 109 woordgroepen en 39 zinnen. De lijst is in het Nederlands, maar in ons onderzoek hebben we

zeven extra zinnen in het Fries toegevoegd. De sprekers uit de zeven dorpen kregen de items op papier en lazen dan hardop de vertaling in het dialect van hun dorp voor. Daarvan werden opnamen gemaakt die als audio beschikbaar zijn.

1 Daarmee is een database met zeer waardevol materiaal tot stand gekomen met daarin audio-opnamen die een schat aan taalkundige gegevens bevatten over de dialecten van deze zeven dorpen, te veel om allemaal binnen de grenzen van het huidige project op verantwoorde wijze te onderzoeken. Immers, het huidige project was in de eerste plaats gericht op het maken van de audio-opnamen en het opbouwen van de database.²

In dit rapport willen we iets van de mogelijkheden van dit materiaal laten. Dit doen we door te focussen op een zevental taalkundige verschijnselen die voor dit gebied, dat ingeklemd ligt tussen het Fries en het Nedersaksisch van het Groninger Westerkwartier, in het bijzonder relevant zijn.

2.3 Talige verschijnselen en dataverwerking

Uit onze database zijn zeven taalkundige verschijnselen voor nadere analyse geselecteerd. Het onderzoek naar deze verschijnselen vormt een eerste verkenning van het Zuid-Lauwerslands. Het gaat hierbij om de volgende verschijnselen die we systematisch met het Fries en het Nederlands vergelijken:

1. De woordvolgorde in de werkwoordsgroep

In het Fries staat de persoonsvorm, hieronder vetgedrukt, aan het eind van de werkwoordsgroep. De werkwoordsgroep is in de voorbeelden hieronder onderstreept:

*Omdat ik dy wol **ride** wollen hie.*

In het Nederlands staat de persoonsvorm aan het begin van de werkwoordsgroep:

*Omdat ik jou wel **had** willen rijden.*

Voor de bestudering van dit verschijnsel maken we uitsluitend gebruik van zinnen die de sprekers vertaalden uit het Nederlands.

2. Het voorvoegsel van het voltooid deelwoord

Hier kijken wij naar het voorvoegsel *ge-*. In het Nederlands is dat aanwezig:

*Hij is op de grond **ge**vallen.*

In het Fries is dat afwezig, als in de volgende zin:

*Hy is op 'e grûn **fall**en.*

3. Aanvulling met *t*

In het Fries wordt in enkele gevallen een bijwoord met de aanvulling *t* tot een voegwoord. Voorbeelden zijn *no't (nu)* en *doe't (toen)*. Ook de voornaamwoorden *wa* en *dy* kunnen aangevuld worden met *t* en worden dan betrekkelijke voornaamwoorden. Het Nederlandse *de man die ik zag* bijvoorbeeld wordt dan *de man dy't ik seach*.

4. De uitspraak van de *g*

De *g* wordt in het Fries aan het begin van woorden als een stemhebbende plofklank uitgesproken, net als de *g* in het Engelse woord *good*. Dat is een *k* met stembandtrilling. In het Nederlands wordt de *g* met een wrijfklank uitgesproken, zoals in het Nederlandse woord *goed*. Het is een klank die je kunt aanhouden en waarbij wrijving klinkt als de lucht door de mond ontsnapt (evenals bijvoorbeeld bij *f* en *s*).

5. Neusklanken

De *n* wordt in het Fries anders dan in het Nederlands vaak verwerkt door de

voorafgaande klinker op een nasale manier uit te spreken, terwijl de n verdwijnt. Deze nasalering verschijnt als de n voor een f, v, w, s, z, r, l of j staat. Het Fries doet dat bijvoorbeeld in een woorden als *dûnsje* (Nederlands *dansen*), *oanfeie* (Nederlands *aanvegen*) en *ynride* (Nederlands *inrijden*) en in woordgroepen zoals *in woartel* (Nederlands *een wortel*).

6. Weglaten van de r

De r wordt in het Fries niet uitgesproken voor de klanken s, l, d, t en n. Een voorbeeld is het Friese woord *hurd*, waarin de r niet wordt uitgesproken. In het Nederlandse equivalent *hard* wordt de r wel uitgesproken.

7. Uitspraak van de sch

De sch wordt in het Fries als sk uitgesproken maar in het Nederlands en het Groninger Nedersaksisch als sch. In het Nedersaksisch van het Groninger Westerkwartier komt de uitspraak sk ook voor. Een voorbeeld in het Fries is *skuorre* naast Nederlands *schuur*.

Voor elk van de zeven verschijnselen is er dus steeds een Friese en een Nederlandse variant. We tellen in het verzamelde materiaal per spreker voor elk verschijnsel hoe vaak een Friese variant uitgesproken wordt, en hoe vaak de Nederlandse variant. Bijvoorbeeld voor het zevende verschijnsel keken we naar de woorden in de vragenlijst die in het Nederlands beginnen met sch, zoals *schaap*, *schelp*, *schotel* en *scherp*. Vervolgens tellen we hoe vaak de Friese variant sk wordt uitgesproken, en hoe vaak de Nederlandse variant sch wordt uitgesproken. Op vergelijkbare wijze voerden we tellingen uit voor de andere zes verschijnselen.

Per verschijnsel converteerden we vervolgens de frequenties van de Friese varianten naar percentages. Bijvoorbeeld voor één van de sprekers in Burum vinden we voor de uitspraak van sch 22 keer sk en 17 keer sch. De totale frequentie is dan $22 + 17 = 39$, en het percentage voor het Friese sk is 56%.

Verder hebben we voor elk verschijnsel en per spreker de frequentie van de Friese variant vergeleken met die van de Nederlandse variant, of juist andersom. Daarvoor maakten we gebruik van Fishers exacttest. Met deze test konden we bepalen of het verschil in frequenties – Fries versus Nederlands – zodanig is dat het verantwoord is om dat niet aan het toeval toe te schrijven. Bijvoorbeeld voor één van sprekers van Gerkesklooster vinden we voor de uitspraak van sch 37 keer sk en 2 keer sch. Volgens Fishers exacttest is dit verschil niet aan toeval te wijten.

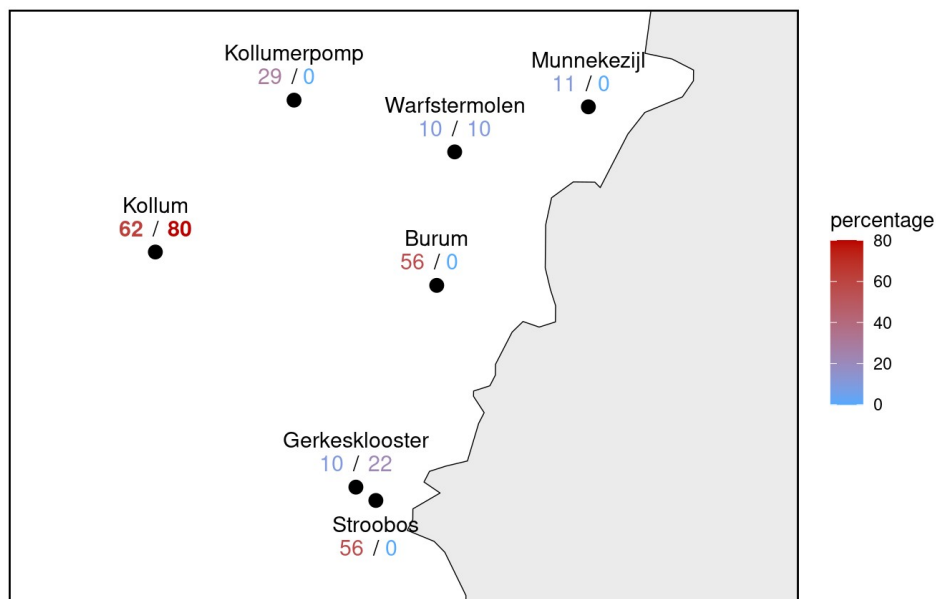
3. Resultaten

Hieronder rapporteren we of de onderzochte verschijnselen meer lijken op het Fries dan op het Nederlands, of precies andersom. De kaarten geven steeds de percentages van de Friese varianten weer. De percentages van de Nederlandse varianten kunnen daaruit eenvoudig afgeleid worden. Als het percentage Friese varianten – per verschijnsel, per spreker – volgens Fishers exacttest beduidend hoger is dan het percentage Nederlandse varianten, is het percentage Friese varianten vetgedrukt weergegeven.

In elke kaart zijn voor ieder dorp steeds twee percentages gegeven, eentje voor iedere sprekers. De volgorde van de sprekers is per dorp altijd dezelfde.

3.1 De woordvolgorde in de werkwoordsgroep

Het Nederlands heeft vanouds andere woordvolgordes in de werkwoordsgroep dan de Friese en Groningse variëteiten. In het Nedersaksisch van het aangrenzende Westerkwartier is vanouds de Friese woordvolgorde ook de normale woordvolgorde in de werkwoordsgroep, maar ook daar staat, evenals in het Fries, die volgorde onder druk onder invloed van het Nederlands (Reker 2005:31,48). Aangezien het Fries en het aangrenzende Westerkwartiers op dit punt niet verschillen, zegt dit verschijnsel ons weinig over de ontstaansgeschiedenis van het Zuid-Lauwerslands. Mogelijk kan dit verschijnsel ons iets vertellen over de invloed van het Nederlands op het Zuid-Lauwerslands.

Kaart 3 Friese woordvolgorde

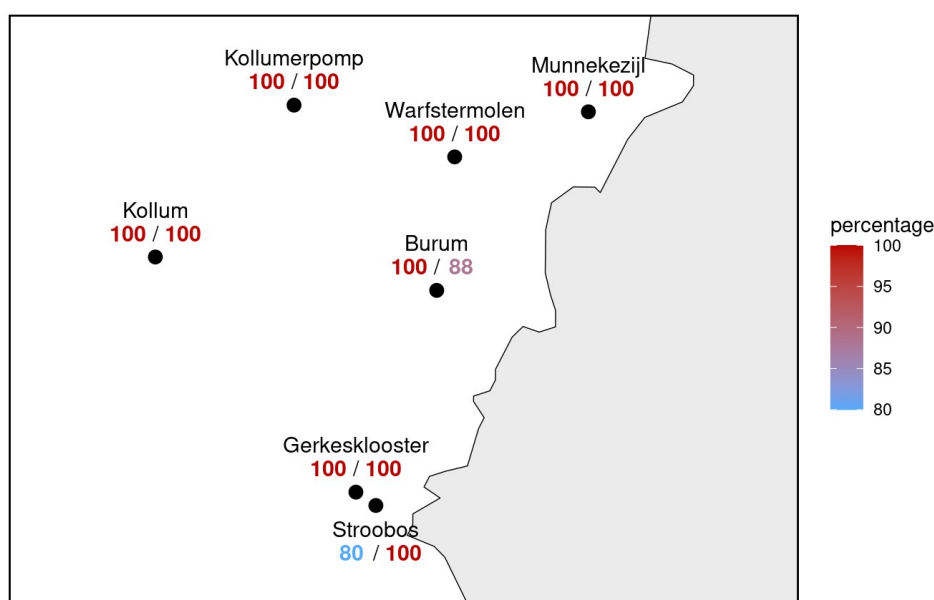
Kaart 3 laat zien dat Kollum het enige dorp is waar beide sprekers meestal de Friese volgorde hanteren. In Burum en Stroobos vinden we aanzienlijke percentageverschillen tussen de sprekers, en in mindere mate ook voor Kollumerpomp. In die laatste drie plaatsen gebruikt

een van de sprekers altijd de Nederlandse volgorde. De meeste sprekers gebruiken meestal of altijd de Nederlandse volgorde.

Op basis hiervan concluderen we dat het Zuid-Lauwerslands zowel de Friese woordvolgorde toelaat in de werkwoordsgroep als de Nederlandse, waarbij de Nederlandse volgordes sterker staan dan de Friese in de meeste plaatsen, uitgezonderd Kollum.

3.2 Het voltooid deelwoord

Het Nederlands vormt in de meeste gevallen het voltooid deelwoord met het voorvoegsel *ge-*. De taalvariëteiten van Fryslân en Groningen doen het zonder dit voorvoegsel. Het Nederlandse *gehad* is in het Westerkwartiers *had* en in het Fries *hân*. Aangezien, het aangrenzende Westerkwartiers en het Fries op dit punt niet verschillen, zegt dit verschijnsel ons weinig over de oorsprong van Zuid-Lauwerslands. Wel kan dit verschijnsel ons iets vertellen over de invloed van het Nederlands.

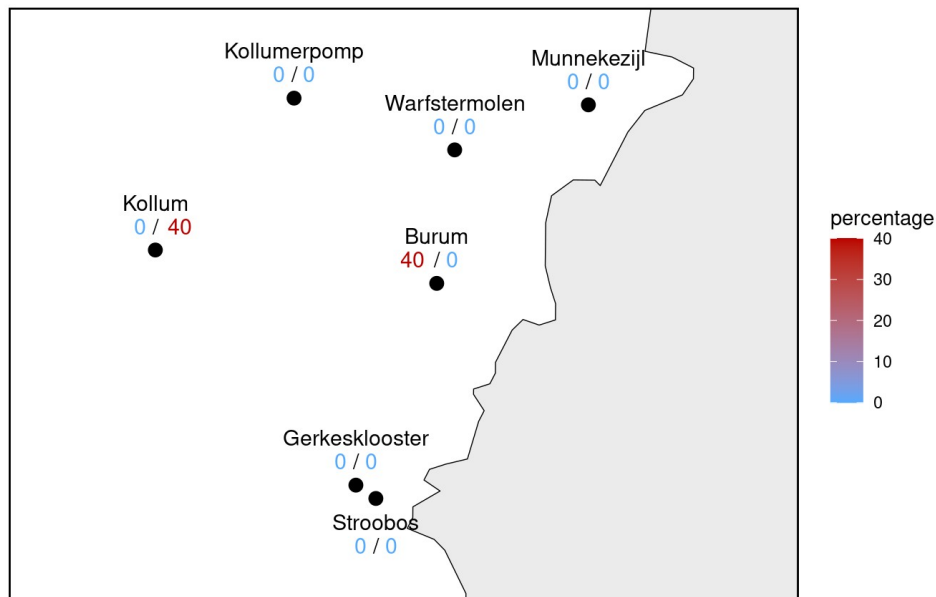

Kaart 4 Weglaten *ge-* in voltooid deelwoord

Het voltooid deelwoord is voor het Zuid-Lauwerslands in het Nederlands afgevraagd. Zoals we weten, kan dat ertoe leiden dat de aangetroffen variatie in de richting van het Nederlands wordt gestuurd. Kaart 4 laat zien dat dit bij het voltooid deelwoord echter niet is gebeurd. Onze data geven aan dat alle sprekers het voltooid deelwoord overwegend op de Friese en Westerkwartierse manier vormen, dus zonder het voorvoegsel *ge-* (voorbeeld: *trouwd* in plaats van *getrouwd*). Mogelijk is het voltooid deelwoord bestand tegen de invloed van het Nederlands, omdat voltooid deelwoorden vaak gebruikt worden. In dit opzicht sluit het Zuid-Lauwerslands bij het Fries en het Westerkwartiers aan en wijkt het af van het Nederlands.

3.3 Aanvulling met 't

De Friese persoonlijke voornaamwoorden *dy* en *wa*, maar ook een aantal bijwoorden zoals *hoewol*, *hoefier*, *sa* en *no* (Nederlands: *die*, *wie*, *hoewel*, *hoever*, *zoals* en *nu*) worden vaak aangevuld door 't. De voornaamwoorden worden betrekkelijke voornaamwoorden, de bijwoorden gaan met de aanvulling 't over naar de klasse van voegwoorden. Volgens Dijkstra et al. (2019) is dit verschijnsel echter op zijn retour. De aanvulling met 't is overigens een innovatie in de negentiende-eeuwse schrijftaal.

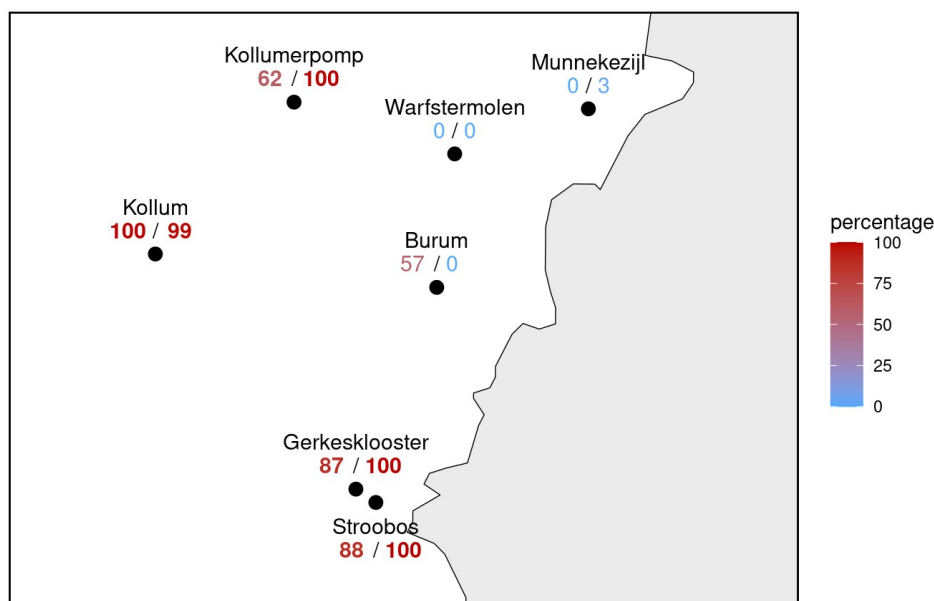

Kaart 5 Uitspraak 't

Het is dan ook niet vreemd dat een dergelijke verlenging weinig wordt aangetroffen bij de informanten uit Zuid-Lauwersland, zoals te zien is op kaart 5. Alleen in Kollum en Burum vinden we informanten die in bijna de helft van de gevallen de 't uitspreken. Het is interessant dat een dermate Fries verschijnsel als minderheidsvariant in het Zuid-Lauwerslands wordt aangetroffen, en het houdt mogelijk verband met het feit dat de informanten ook Fries spreken. Dit zou verder onderzocht moeten worden.

3.4 De uitspraak van de g

Aan het begin van een woord wordt in het Fries de g als een plofklank uitgesproken in woorden als *goed* en *graach*. Het Fries heeft hier dezelfde klank als in het Duitse woord *gut* of het Engelse woord *good*. Deze g is de stemhebbende tegenhanger van de k. In het Nederlands wordt de g aan het begin van woorden als een wrijfklank uitgesproken, zoals in woorden als *goed* en *graag*. Het Gronings heeft hier dezelfde klank als het Nederlands, dus een wrijfklank.

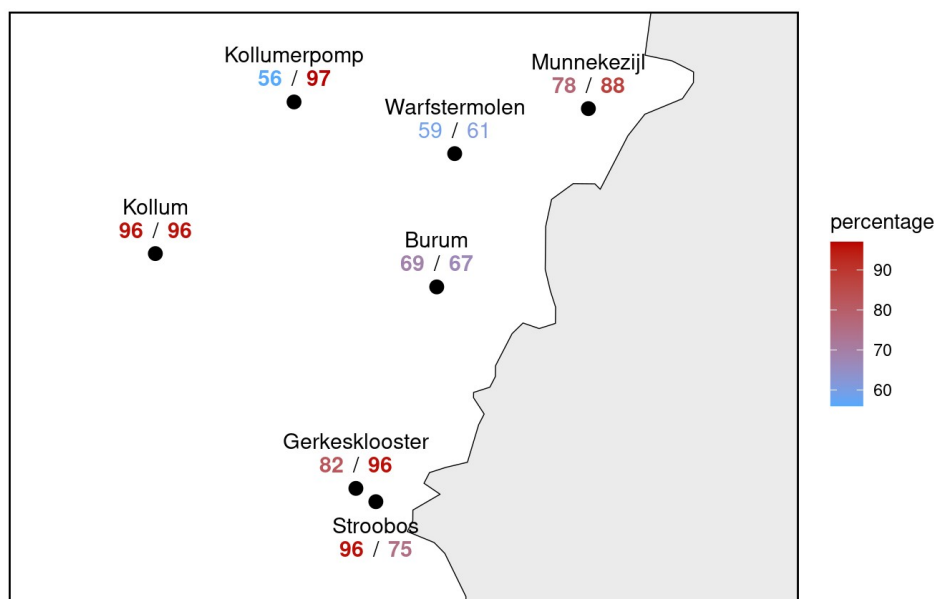

Kaart 6 g is plofklank

Onze informanten uit Zuid-Lauwersland laten duidelijk de overgang van het Friese naar het Groningse taallandschap zien. In de westelijke en zuidelijke dorpen wordt de g meestal uitgesproken als een plofklank. In de noordoostelijke dorpen is de wrijfklank juist het meest gebruikelijk. Het is niet uitgesloten dat dit verschijnsel ons iets vertelt over het ontstaan van het Zuid-Lauwerslandse taallandschap als een overgangsgebied tussen het Fries en de aangrenzende Nedersaksische taalvariëteit van het Groninger Westerkwartier. Op basis van de gegevens waarover wij beschikken is dit echter niet aan te tonen.

3.5 Neusklanken

In het Fries spreekt men de neusklank *n* voor een *f*, *v*, *w*, *s*, *z*, *r*, *l* of *j* amper uit, maar de voorafgaande klinker wordt dan wel genasaleerd. Dat wil zeggen dat er ook lucht ontsnapt door de neus bij het uitspreken van de klinker voorafgaand aan de *n*. In het Groninger Nedersaksisch komt deze nasalering ook voor, maar wel veel minder sterk dan in het Fries. In het Gronings wordt bijvoorbeeld het woord *mens* nagenoeg gelijk uitgesproken met nasalering als de Friese equivalent *minsk*. In het Nederlands is de nasalering afwezig.

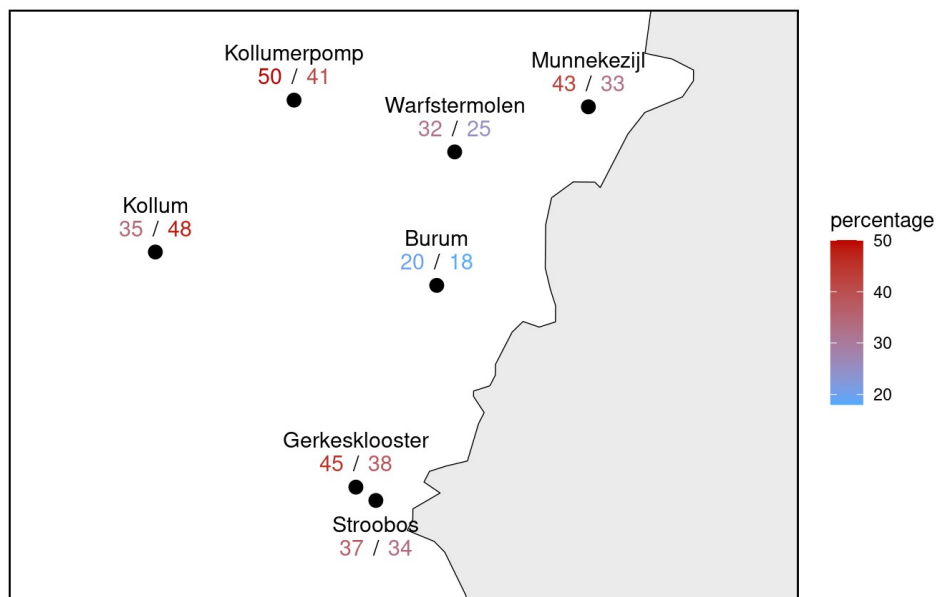

Kaart 7 Neusklank

In kaart 7 zien we dat de informanten uit Zuid-Lauwersland vaker wel dan niet nasaliseren, al verschilt het per dorp. Over het algemeen lijkt het Zuid-Lauwerslands in dit opzicht meer op het Fries dan op het Gronings. De percentages met de minste nasalering vinden we in Warfstermolen en Burum. Ook dit verschijnsel biedt steun voor het idee dat het Zuid-Lauwerslands een overgangsgebied is tussen het Fries en het Westerkwartiers.

3.6 Weglaten van de r

Voor de s, l, d, t en n wordt de r in het Fries niet uitgesproken, maar in het Gronings en het Nederlands meestal wel. Kaart 8 geeft de percentages.

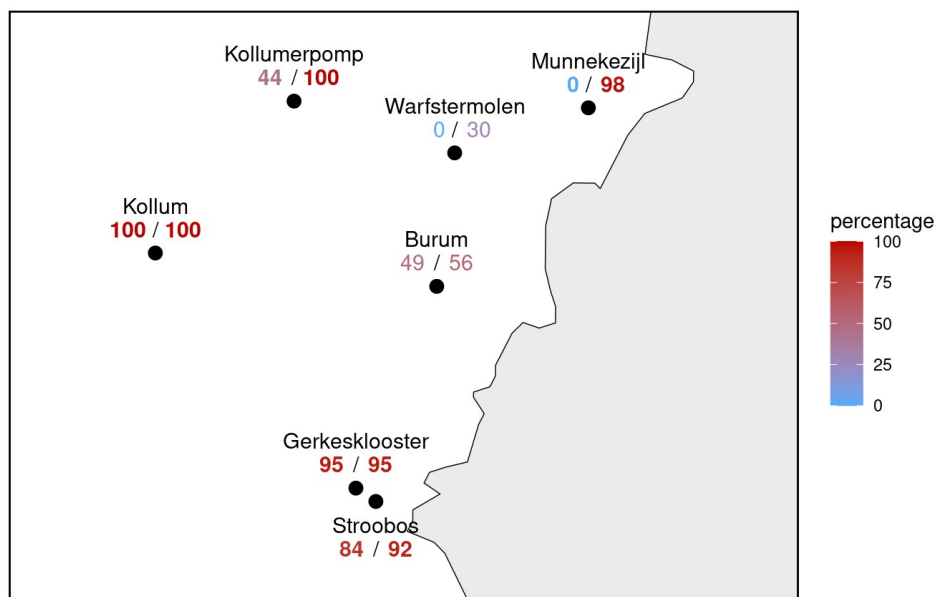

Kaart 8 IrI-deletie

De meeste informanten gaan met het Groninger Nedersaksisch mee en spreken de r wel uit. Het sterkst zien we dit in Burum. In de andere plaatsen wordt de r wel wat vaker weggelaten, het vaakst bij een spreker in Kollumerpomp en een spreker in Kollum. Deze twee plaatsen liggen tegelijk het dichtst bij het Friese taalgebied. Ook dit verschijnsel biedt steun voor het idee dat het Zuid-Lauwerslands een overgangsgebied is tussen het Fries en het Westerkwartiers.

3.7 Uitspraak van de sch

De sch van het Nederlandse woordbegin wordt in het Fries als sk uitgesproken. In het Nedersaksisch van het Groninger Westerkwartier komt de uitspraak sk ook wel voor.

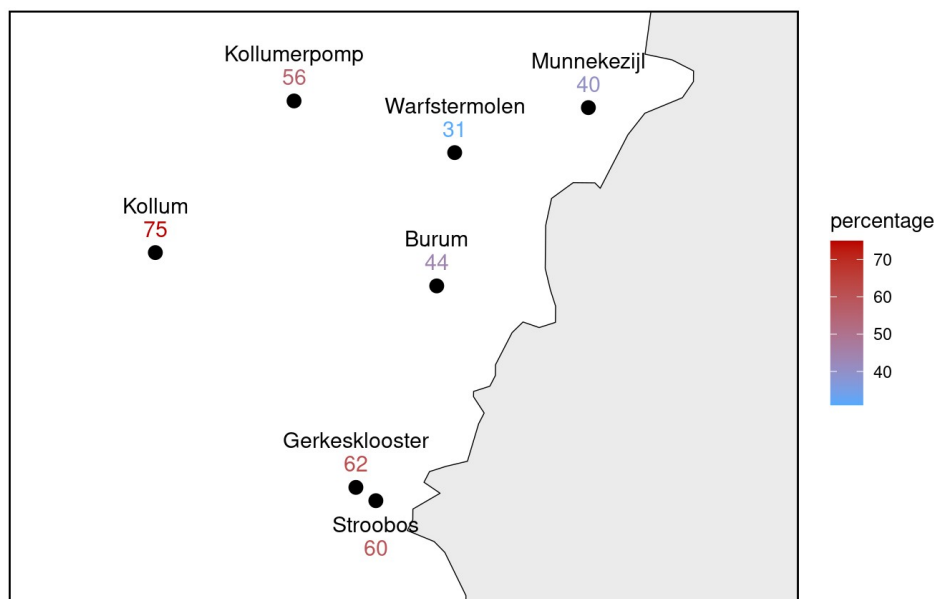

Kaart 9 Uitspraak sk

We vinden volgens kaart 9 hoge percentages voor beide sprekers in de dorpen in het zuiden en in het (noord)westen. In het noordoosten liggen de percentages gemiddeld lager, de dorpen in dit gebied sluiten meer aan bij het Gronings. Bovendien zien we een extreem verschil tussen de twee sprekers in Munnekezijl, en een vrij groot onderling verschil tussen de sprekers in Kollumerpomp en in Warfstermolen.

3.8 Totaalbeeld

Om te komen tot een totaalbeeld berekenden we per dorp het gemiddelde percentage over verschijnselen en sprekers. Er zijn twee sprekers per dorp, en er zijn zeven verschijnselen per spreker, dus in totaal zijn er 14 percentages per dorp. Het gemiddelde percentage per dorp is het gemiddelde over 14 percentages. Deze percentages hebben we afgerond en weergegeven in kaart 10. Ook in deze kaart geven de percentages de mate van Fries-zijn per dorp. Omdat het aantal sprekers per dorp en het aantal verschijnselen per spreker slechts beperkt is, zijn de percentages in de kaart geen indicatie van de totale mate van Fries-zijn van de variëteiten in de respectievelijke dorpen.

Kaart 10 Gemiddelde percentages over sprekers en verschijnselen

Opvallend is dat het hoogste percentage Fries in Kollum is, het dialect dat traditioneel als Stadsfries wordt bestempeld. Er lijken zich twee groepen af te tekenen, namelijk dorpen die meer Fries zijn in het (noord)westen en zuiden, en dorpen die meer Nederlands of Gronings zijn in het (noord)oosten.

In kaart 11 hieronder vinden we een uitsnede uit de kaart van Daan & Blok (1969). Het blauwe gebied is gelabeld als 'Fries', het groene gebied (met nummer 25) als Kollumerlands, en het donkergroene gebied als Gronings en Noord-Drents. Projecteren we de zeven dorpen op deze kaart, dan blijken Kollumerpomp, Munnekezijl, Warfstermolen en Burum binnen het Kollumerlands te liggen. Kollum, Gerkesklooster en Stroobos liggen op of vlakbij de grens met het Friese gebied, en als zodanig verbaast het niet dat deze dorpen in ons onderzoek 'Frieser' bevonden werden dan de andere dorpen.

*Kaart 11 Uitsnede kaart Daan & Blok (1969)
aangevuld met de locatie van de onderzochte plaatsen*

3.9 Onderlinge verhoudingen

Om een preciezer beeld te krijgen van hoe de zeven verschijnselen zich tot elkaar verhouden, hebben we een factoranalyse uitgevoerd. Dat is een statistische techniek waarmee voor een groot aantal geobserveerde variabelen een kleiner aantal onderliggende variabelen kan worden geïdentificeerd. Deze niet direct zichtbare, onderliggende variabelen worden factoren genoemd. In ons geval hebben we zeven verschijnselen, en voor elk verschijnsel krijgen we een variabele met veertien percentages, namelijk voor elk van de zeven dorpen met steeds twee informanten twee percentages. Die zeven variabelen worden met elkaar gecorreleerd. Voor n variabelen krijgen we dan een $n \times n$ correlatiematrix. Nadat factoren uit de correlatiematrix zijn geëxtraheerd is het mogelijk om de factoren te roteren met als doel de interpretatie van de factoren te vergemakkelijken. Daarvoor maken we gebruik van de zogenaamde varimaxrotatie.

	Factor 1	Factor 2	Factor 3
Woordvolgorde in werkwoordsgroep	0.23	0.97	0.03
Voltooid deelwoord	-0.05	-0.15	0.29
Conjuncties	0.07	0.68	-0.17
Uitspraak van de g	0.77	0.28	0.22
Neusklanken	0.77	0.17	0.10
Weglaten van de r	0.31	0.09	0.95
Uitspraak van de sch	0.99	-0.01	-0.08

Tabel 1 Factorladingen van de zeven variabelen op de drie factoren

Statistische inspectie wees uit dat een factoranalyse die de zeven variabelen reduceert tot drie factoren de optimale oplossing. In tabel 1 zien we de factorladingen. Factorladingen zijn de correlatiecoëfficiënten tussen de zeven gemeten variabelen en de drie verklarende factoren. De factorladingen zijn in tabel 1 gegeven voor elk van de verschijnselen. Ladingen groter dan 0.3 zijn vetgedrukt weergegeven. We zien dat de uitspraak van g, de neusklanken en de uitspraak van sch op factor 1 laden. Dat wil zeggen dat de variatie in uitspraak van de g in de veertien sprekers het beste representeert. De woordvolgorde in werkwoordsgroep en de conjuncties, beide grammaticale verschijnselen, laden op factor 2. Het weglaten van de r laadt op factor 3. Het voltooid deelwoord beginnend zonder ge- laadt nergens op omdat dit verschijnsel nauwelijks variatie vertoont.

4. Conclusie

4.1 Bevindingen

Het Zuid-Lauwerslands is een contactvariëteit waarbij minstens drie taalvariëteiten betrokken zijn. In de eerste plaats is dat het Nederlands: het is immers de taal die er door iedereen gesproken wordt. Bovendien is het de dominante onderwijstaal. Uit de analyse van de gegevens blijkt ook dat het Fries in de contactvariëteit van Zuid-Lauwersland een rol speelt. De derde speler is het Nedersaksisch van het Groninger Westerkwartier. Het Westerkwartiers is een variëteit met een aantal oude Friese kenmerken die teruggaan op de tijd dat er in Groningen nog Fries werd gesproken (Hoekstra 1998). Het bijzondere aan het Zuid-Lauwerslands is dat het een specifieke overgang laat zien van het Friese taallandschap naar het Groningse. Traditioneel wordt het Kollumers wel tot het Stadsfries gerekend. (Zie hiervoor ook *Het Kollumers* 2021.) Wij hebben de invloed van het Stadsfries op het Zuid-Lauwerslands nog niet kunnen onderzoeken, maar we verwachten dat het Stadsfries een vierde taalvariëteit is die invloed heeft (gehad) op de vorming van het Zuid-Lauwerslands.

Als overgang tussen het Friese en het Groningse taallandschap en als mengtaal is het nagenoeg onbeschreven Zuid-Lauwerslands een zeer interessant object van onderzoek dat ons helpt te begrijpen hoe talen elkaar kunnen beïnvloeden en hoe taalgrenzen ontstaan en verschuiven. Zodoende formuleren wij hieronder de volgende aanbevelingen.

4.2 Aanbevelingen

We bevelen aan om het volgende onderzoek uit te voeren:

1. Een nadere beschrijving van het Zuid-Lauwerslands te vervaardigen op basis van de voorliggende database.
2. Bij de nadere identificatie van het Zuid-Lauwerslands systematisch de talen rondom het Zuid-Lauwerslands erin betrekken. Het gaat dan om het Nederlands, het Fries van de Noordelijke Wouden, het Stadfries en het Westerkwartiers van Groningen.
3. Met een grondige dialectometrische studie kunnen de verhoudingen ten opzichte van het (Woud)fries, Stadsfries, Westerkwartiers en Nederlands nauwkeurig in beeld gebracht worden. In plaats van maar zeven verschijnselen worden in de dialectometrische benadering honderden verschijnselen tegelijk betrokken en dit geeft een degelijke basis voor de identificatie van het Zuid-Lauwerslands. Het materiaal dat we in dit project verzameld hebben, is geschikt om een dergelijke analyse uit te voeren omdat het vergeleken wordt met het bestaande GTRP-materiaal uit de aangrenzende gebieden en uit de rest van de lage landen.

Het lijkt incorrect om het Zuid-Lauwerslands als een variëteit van het Groninger Nedersaksisch te zien (Kollumerpompsters 2020). Opvallend afwezig in het Zuid-Lauwerslands zijn de unieke klinkerontwikkelingen van het Nedersaksisch van Groningen. Er lijkt wat dit betreft een overeenkomst te zijn met het Westerkwartiers, waar deze klinkerontwikkeling eveneens ontbreekt. Het Zuid-Lauwerslands lijkt in zijn uitspraak eerder de kant van het Stadsfries uit te gaan, maar er is tegelijk veel variatie in de onderzochte Zuid-Lauwerslandse dialecten.

Op basis van dit verkennende onderzoek kunnen we de volgende centrale hypothese formuleren:

- Het Zuid-Lauwerslands vormt in de uitspraak een overgang tussen het Friese taallandschap en het Groningse.

Mocht op grond van nader onderzoek blijken dat het juist is dat het Zuid-Lauwerslands een overgangskarakter vertoont tussen aan de ene kant het Fries en het Stadsfries en aan de andere kant het Gronings, dan kunnen we de volgende onderzoeksvragen stellen:

- Waarom deze mengvorm en niet een andere?
- Zit er een systematisch taalkundig patroon in de mengvorm, bijvoorbeeld naamwoorden meer Gronings, werkwoorden meer Fries of Stadsfries?

Daarnaast kunnen we vragen stellen die met taal en identiteit en sociale factoren te maken hebben.

- Hoe zien de mensen uit Zuid-Lauwersland zichzelf? Als Friezen, als Groningers, en specifiek voor Kollum als Stadsfriezen of als een aparte groep? En hangt dit samen met sociaal-maatschappelijke factoren zoals leeftijd, opleiding en werkplek (zie ook *Alle cijfers* 2021).
- Door wie, waar en in welke situaties worden de dialecten nog gebruikt?
- In hoeverre zijn de specifieke kenmerken van de Zuid-Lauwerslandse dialecten bewaard gebleven in het taalgebruik van jongere sprekers?

Belangrijk bij dit alles is om verder in te zoomen op de taal van Zuid-Lauwersland en die systematisch te vergelijken met het Nederlands, het Fries, het Stadsfries en het Gronings van het Westerkwartier. Daartoe kunnen we de opnames en de rijke database benutten die we in het kader van dit project hebben aangelegd. Vragen die rijzen zijn dan:

- Hoe zien de zinsleer, de woordleer en de verbuigingen van het Zuid-Lauwerslands eruit?

Als we dit in kaart hebben gebracht, kan de systematische vergelijking met aangrenzende taalvariëteiten doorgang vinden, en kunnen we meer zeggen over de historische taalontwikkeling in dit gebied. Dan verdient het aanbeveling om ook de geschiedenis van Zuid-Lauwersland, met name de ontstaansgeschiedenis van het polderland, bij het onderzoek te betrekken. Daarnaast kan die analyse ook de basis vormen voor de ontwikkeling van producten ter ondersteuning van de gebruikers van het Zuid-Lauwerslands.

4.3. Tot slot

Met dit project hebben we een belangrijke leemte gevuld in de Nederlandse dialectologie: de kenmerken van de Zuid-Lauwerslandse dialecten zijn nu conform de wetenschappelijke standaarden verzameld, gedocumenteerd en ontsloten voor verder onderzoek. De dialecten van Burum, Gerkesklooster, Kollum, Kollumerpomp, Munnekezijsl, Stroobos en Warfstermolen zijn daarbij vastgelegd als oraal erfgoed, en zullen daardoor bewaard blijven voor wetenschappers, sprekers en andere belangstellenden.

We hebben in dit onderzoek ook de eerste onderscheidende kenmerken van deze groep dialecten in kaart gebracht. De database biedt de mogelijkheid om nu met relatief bescheiden middelen het onderzoek uit te breiden. De Fryske Akademy engageert zich ertoe om hiervoor financiering te zoeken en dit onderzoek te proberen uitvoeren in samenwerking met de Rijksuniversiteit Groningen en het Meertensinstituut. Voor de ontwikkeling van een

ondersteunende digitale taalinfrastructuur zal samengewerkt worden met de Nederlandse Taalunie en de Provinsje Fryslân.

Literatuurverwijzingen

- Alle cijfers. 2021. <https://allecijfers.nl/gemeente-overzicht/noardeast-fryslan> 2021.
- Bree, Cor van & Arjen P. Versloot. 2008. *Oorsprongen van het stadsfries*. Ljouwert: Fryske Akademy / Afûk.
- Brouwer, J.H. 1958. *Encyclopedie van Friesland*. Amsterdam/Brussel: Elsevier.
- Burger, H. 1944. *Avondrood. Bloemlezing en overzicht der Stadfriese, Amelandse en Bildtse letteren*. Assen: Van Gorcum & Comp. N.V. (G.A. Hak & H.J. Prakke) / Aan den Brink.
- Convenanten. 2021. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/convenanten/2018/10/10/convenant-nedersaksisch>.
- Daan, J. & Blok, D.P. 1969. *Van Randstad tot Landrand. Bijdragen en Mededelingen der Dialectcommissie van de KNAW*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- Dijkstra, Jelske, Wilbert J. Heeringa, Emre Yilmaz, Henk van den Heuvel, David van Leeuwen & Hans Van de Velde. 2019. 'Language change caught in the act: a case study of t-deletion in Frisian relative pronouns.' In: J.A. Villena-Ponsoda, F. Díaz-Montesinos, A.M. Ávila-Munoz & M. Vida-Castro (eds.), *Language Variation – European Perspectives VII*. John Benjamins Publishing Company, 85-102.
- Heeringa, Wilbert. 2005. 'Dialect variation in and around Frisia: classification and relationships.' *Us Wurk. Tydskrift foar Frisistyk* 54 (3-4): 125-167.
- Het Kollumers. 2021. <http://home.planet.nl/~reits334/Kollumers/index.html>.
- Hoekstra, Eric. 1998. **Oer de oerienkomst tusken de dialekten fan Grinslân en it Frysk**. In: Ph. Breuker, S. Dyk, L.G. Jansma, W. Visser en J. Ytsma (eds). *Philologia Frisica anno 1996*. Ljouwert: Fryske Akademy, 117-137.
- Jonkman, Reitze J. & Arjen P. Versloot. 2016. *Fryslân, land van talen. Een geschiedenis*. Leeuwarden: Afûk.
- Laan, Kornelis ter. 1953. *Proeve van een Groninger Spraakkunst*. Windschoten: Van der Veen.
- Lauwersmeer. 2021. <https://www.np-lauwersmeer.nl>.
- Lauwerszee. 2021. <https://nl.wikipedia.org/wiki/Lauwerszee>.
- Kollumerpompsters. 2020. <https://nl.wikipedia.org/wiki/Kollumerpompsters>.
- MienWesterkwartier. 2020. <http://www.mienwesterkwartier.nl/>.
- Nieuwe encyclopedie van Fryslân*. Gorredijk/Leeuwarden: Bornmeer 2016.
- Reker, Siemon J.H. 1991. *Groninger Grammatica*. Veendam: Staalboek.
- Reker, Siemon J.H. 2005. *Toal. West-Groningen*. In Boekvorm Uitgevers.
- Rienks, K.A. & G.L. Walther. 1954. *Binnendiken en slieperdiken yn Fryslân*. Bolswert: Fa. A.J. Osinga.
- 3Sluis, Paulus van, Eric Hoekstra & Hans Van de Velde. 2016. 'Bildts as a mixed language'. In: *International Journal of the Sociology of Language* 242: 59-80.

Velde, Hans Van de, Pieter Duijff, Siebren Dyk, Wilbert Heeringa & Eric Hoekstra. 2019. *Fries-Nederlandse contactvariëteiten in Fryslân. Rapport voor de Nederlandse Taalunie*. Leeuwarden: Fryske Akademy.

4Versloot, Arjen P. 2017. 'On the nature of mixed languages: The case of Bildts.' *International Journal of the Sociology of Language* 248: 113-136.

Westerkwartiers. 2020. <https://nl.wikipedia.org/wiki/Westerkwartiers>.